

Opponensi vélemény

Szalavetz Andrea: Szakosodás és feljebb lépés a multinacionális vállalatok globális értékláncain belül. Magyarországi feldolgozóipari leányvállalatok tapasztalatai című akadémiai doktori értekezéséről

Akadémiai doktori értekezésében Szalavetz Andrea hosszabb ideje kutatott témájának egy sajátos aspektusa, mint vezérfonal köré csoportosítva összegezte és szintetizálta az utóbbi években elért kutatási eredményeinek jelentős részét. Az értekezés tárgya a szakosodás és feljebb lépés a multinacionális vállalatok globális értékláncaiban.

A tézisfüzet első, Problémafelvetés című része szélesebb globális, illetve makro- és mikroökonómiai összefüggésrendszerbe ágyazza a disszertáció témáját. Ez egyben az értekezés tárgyának az **aktualitására** is választ ad. Kétségtelen, hogy a releváns nemzetközi és hazai szakirodalom folyamatosan elemzi mind mikro- mind makrogazdasági szinten a gazdasági fejlettség alacsonyabb szintjéről a magasabb szintjére történő felzárkózás összetevőit, hajtóerőit, lehetőségeit és korlátait, nem utolsósorban a globalizációval összefüggésben. Ennek mikroszintű megközelítésben növekvő fontosságú eleme a multinacionális vállalatokon belüli munkamegosztás (legfőképp az anyavállalatok és a leányvállalatok viszonylatában) alakulása, különös tekintettel a globális értéklánccal kapcsolatos folyamatokra. Ezen a területen a mértékadó nemzetközi és hazai szakirodalmi források kritikai bemutatása és elemzése, illetve az elméleti igényű megközelítések verifikálása tudományosan új és újszerű következtetések levonására és vállalati stratégiai és gazdaságpolitikai javaslatok kidolgozására ad alkalmat.

A szerző által írtakon túlmenően a téma aktualitását támasztja még alá, hogy a Magyarországon működő külföldi, illetve külföldi tulajdonosi részesedésű vállalatok tevékenységének a vállalati kultúrára, a vállalati szervezetre, a vállalati stratégiákra, illetve a műszaki fejlődésre, a gazdasági növekedésre, a szerkezeti modernizációra, a külgazdasági egyensúlyviszonyokra stb. gyakorolt közvetlen és közvetett gazdasági hatásait a téma szakértői egymástól eltérően értékelik. Ebben nagyszámú, a gazdaságfilozófiával, az értékrenddel stb. kapcsolatos szubjektív és objektív tényező játszhat szerepet. Ezen túlmenően a nemzetközi szakirodalomban publikált, statisztikai adatokon alapuló kutatási eredmények sem egységesek e hatások megítélésében és értékelésében.

Végül az eddigi eredmények ellenére további kutatást igényel annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miért reked meg a felzárkózó országok többsége a közepes jövedelmű nemzetgazdaságok szintjén, és mivel magyarázható, hogy kevés ország került a második világháború utáni időszakban a technológiai élvonal közelébe, a magas gazdasági fejlettség nemzetgazdaságok csoportjába.

A **disszertáció** bevezetésben deklarált célja annak az elemzése, hogy a külföldi multinacionális cégek magyarországi leányvállalatai feljebb léptek-e az anyavállalatok globális értékláncában, ha igen, akkor ez milyen módon történt, mi jellemezte ezt a folyamatot. A kutatási cél teljesítését szolgálja 11 kutatási kérdés, amelyek részben a vizsgálat fő területeit jelölik meg, részben elemzési szempontokat tartalmaznak. A disszertációban nincsenek „klasszikus értelemben vett” explicit előzetes feltételezések vagy más szóval hipotézisek, amelyek megkönnyítenék az olvasónak és az opponenseknek az értekezés minősítését. A 11 kutatási kérdés csak részben felel meg ennek a követelménynek.

Ugyanakkor a témára vonatkozó hipotézisnek tekinthető a téziszfüzet Problémafelvetés című részének végén félig állításként megfogalmazott azon megállapítás, hogy a kis, világgazdaságra nyitott, a külföldi működőtőke-befektetésekre támaszkodó országokban a műszaki-szerkezeti modernizáció és gazdasági felzárkózás leglényegesebb eleme a helyi leányvállalatok feljebb lépése a globális értékláncokban. Ez egyben a disszertáció általános vezérfonalának is megfelel.

Az egyes fejezetekben a szerző kiindulópontja mindig a téma adott aspektusára vonatkozó nemzetközi szakirodalom megállapításainak, elméleti vagy elméleti igényű következtetéseinek a bemutatása. Ezután ezek kritikai elemzése következik. Végül a szerző az elméleti következtetéseket, illetve esetenként az azokból általa levont konklúziókat ütközteti a hazai vállalati tapasztalatokkal. Ez a módszer alkalmas az elméletekben és elméleti igényű megközelítésekben új kapcsolatok és összefüggések feltárására, illetve egyes elméleti megközelítések tesztelésére és verifikálására.

A jelölt által alkalmazott kutatási módszer összetett. A fentiekből is kitűnik, hogy az első kutatási módszer az irodalomelemzés, a témára vonatkozó kiterjedt nemzetközi és hazai szakirodalom összegyűjtése, feldolgozása, kritikai elemzése és következtetések levonása a szakirodalmi forrásokból. Az értekezésből kitűnik, hogy a jelölt folyamatosan nyomon követte a kiterjedt és egyre gyarapodó hazai és nemzetközi szakirodalomban publikált kutatási eredményeket. Összességében a jelölt szakirodalmi tájékozottsága és a források megfelelő felhasználásának képessége imponáló. A fentieken kívül ezt támasztja alá még egyrészt a 28 oldalas irodalomjegyzék, másrészt az, hogy a szerző szakirodalmi hivatkozásai pontosak, célzottak, a lényeget emelik ki és a megfelelő helyen szerepelnek gondolatmenetének alátámasztására.

A második kutatási módszer a statisztikai adatokra támaszkodó hatáselemzés, amelyet a szerző viszonylag kevés, de indokolt esetben használ mondanivalója igazolására. Ilyen elemzés található például az 34-35. és a 61-62. oldalon az egyes szereplők szakosodásának tárgyalása kapcsán az OECD-WTO TiVA adatbázisra támaszkodva. A jelölt azt igazolja, hogy a globális értékláncok megjelenése, fejlődése, illetve dominanciája idején a szakosodás termékalapon történő vizsgálata torz képet ad a valódi folyamatokról.

Statisztikai elemzés olvasható a 43-44. oldalon a kiszervezés munkahelyekre gyakorolt hatásának tárgyalása kapcsán. A szerző Amiti és Wei módszere alapján bizonyítja, hogy az USA-ban a kiszervezések ellenére sem csökkent az átlagos vállalati méret. Ennek az a magyarázata, hogy az anyavállalatoknál új feladatkörök léptek a kiszervezett feladatok helyébe. Végül a gazdaságpolitikai ajánlások kapcsán is előkerül az OECD-WTO TiVa adatbázisra építő statisztikai elemzés a 173-174. oldalon.

A harmadik kutatási módszer a vállalati mélyinterjú a negyedik a mélyinterjúkhoz kapcsolódva a **mintában szereplő vállalatok éves beszámolóinak és kiegészítő mellékleteinek az elemzése**. Az olvasó és az opponens számára egyértelmű, hogy a vállalati mélyinterjúk és éves beszámolók máshogyan nem hozzáférhető információkkal szolgáltak a kutatáshoz.

Ugyanakkor feltehető a kérdés, hogy miként kerülhet be egy akadémiai doktori disszertációba kutatási módszerként az elsősorban a marketingkutatásban széles körben alkalmazott mélyinterjú. A válasz az, hogy a jelölt által alkalmazott módszertan a nemzetközi szakirodalomban elfogadott elméleti alapra, az ún. grounded theory-ra támaszkodik, amely lényegét tekintve esettanulmányokon nyugvó kvalitatív elemzés. Megemlíthető még egy „tekintélyelvű” érv is. Ronald Coase Nobel-díjas közgazdász szerint a modellek és kvantitatív eszközök mellett az üzletemberekkel folytatott interjúkra (és egyéb, nem feltétlenül tudományos igényű dokumentumok: jegyzőkönyvek, szerződések stb. olvasására) is szükség van, amit kvalitatív kutatásnak nevezett.

A szerzőnek a választott módszer melletti érvelése meggyőző. Ráadásul előnyei mellett annak korlátaira és hátrányaira is rámutat. A módszer alkalmazásával kapcsolatos előnyök nyilvánvalóan meghaladják a hátrányokat, ellenkező esetben nem használta volna a módszert. Érdemes hangsúlyozni, hogy a multinacionális vállalatok vezetői általában, a magyarországi leányvállalatokéi különösen nehezen hajlandók mélyinterjúkon részt venni, illetve kérdőíveket megválaszolni. Megalapozottan feltételezhető, hogy a szerző korábbi, többek között az OTKA keretében folytatott kutatásai során kialakított személyes kapcsolatait és megszerzett gyakorlati ismereteit és tapasztalatait is hozzájárultak a jelen értekezés megírásához szükséges mélyinterjúk létrejöttéhez. A jelek szerint a jelölt maximálisan kihasználta a mélyinterjúkon rendelkezésére álló időkeretet ahhoz, hogy interjúalanyaitól érdemi információkat szerezzen disszertációjához.

A **vállalati minta kiválasztása**, a kiválasztás szempontjai elfogadhatók. Ezzel kapcsolatban a szerző megemlíti a szelekció korlátaait és hátrányait, beleértve a szelekciós elfogultságot. Közöl néhány forintban kifejezett adatot a mintáról. Ugyanakkor az opponens hiányolja annak a bemutatását, hogy mekkora a mintát alkotó hét autóiipari és öt elektronikai nagyvállalat nemzetgazdaság súlya (például a bruttó feldolgozóipari termelésben, hozzáadott értékben és exportban elfoglalt részesedés, ugyanez az iparágak vonatkozásában stb.). Ezek, illetve az ezekhez hasonló adatok segítenének megérteni,

hogy a vizsgált vállalati kör milyen szerepet játszik vagy játszhat Magyarország gazdaság felzárkózásában. Meg lehetett volna azt is említeni, hogy az elemzett vállalatok közül hányval kötött a magyar kormány stratégiai együttműködési megállapodást. Ezek tartalma ugyan meglehetősen általános, meglétük mégis jelzés értékű lehet.

Összességében a felhasznált kutatási módszer alkalmas a téma tárgyalására, összes aspektusának bemutatására és elemzésére. Ennek alapján az akadémiai doktori értekezés műfaja leginkább bizonyos elméletek tesztelésének és verifikálásának és sajátos hatáselemzéseknek az ötvözte, kvantitatív és kvalitatív elemzés, amely nemzetközileg elfogadott elméleti megközelítésekre és módszertanra támaszkodik.

A szerző a disszertáció témáját precízen körülhatárolta, ezáltal nagymértékben csökkentette a potenciális támadási felületet. Végző soron elfogadható, hogy a jelölt kizárólag a külföldi multinacionális vállalatok globális értékláncába tagozódott, azok tulajdonában lévő leányvállalatokra koncentrál, azokat vizsgálja. Az opponensnek mégis hiányérzete van amiatt, hogy a jelölt nem foglalkozik témájának világgazdasági aspektusaival, a globális értékláncok fejlődését meghatározó hajtóerőkkel, alakulását befolyásoló tényezőkkel. Ugyanakkor megjegyzendő: ennek a szempontnak a tárgyalása nem hiányzik a szerző tudományos munkásságából, referált folyóiratokban megjelent cikkeiben olvasható.

Az értekezésből hiányzik a dolgozat időhorizontjának az explicit definiálása, a vizsgált jelenségek időben történő elhelyezése. A szakirodalmi források meglehetősen széles időszámban (1937 és 2014 között) datálódnak. Az opponensnek időnként az volt a benyomása, hogy a hivatkozott források megállapításai tértől és (főleg) időtől függetlenek. Az időhorizont megjelölése, esetleg a jelenségek vizsgálatának időbeli elhelyezése ezt a hiányérzetet eloszlathatta volna.

A jelölt hangsúlyozza: az értékláncokat **evolúciós megközelítésben** célszerű tárgyalni (13. oldal), és ennek megfelelően cselekszik. Az evolúciós megközelítés szükségessége adódik magából a disszertáció tárgyából: komplex vállalatsszervezeti, üzleti és gazdasági jelenségről, azaz nagyszámú elemből felépülő, valamilyen belső struktúrával rendelkező rendszerről van szó, amelynek dinamikája empirikus tapasztalatok szerint nem egyirányú. A rendszer dinamikája és a környezetre való reagálása az egyes elemek mozgásától és kölcsönhatásától függ. Az evolúciós megközelítés fontosságát támasztják alá továbbá a specializáció (a disszertációban többek között funkcionális szakosodás) és a munkamegosztás sajátosságai is. A disszertációban a szerző azonban nemcsak az evolúciós közgazdaságtan megközelítését alkalmazza, hanem a nemzetközi gazdaságtan, a világgazdaságtan, a vállalatgazdaságtan és az innováció közgazdaságtan kategóriáit és érveit is felhasználja, azaz érvényesül a multidiszciplináris megközelítés.

A szerző megkönnyítette volna az opponens dolgát egy olyan **szintetizáló jellegű összefoglalás** megírásával, amelyben fontosabb megállapításai mellett kiemeli az

értekezés tudományosan új és/vagy újszerű eredményeit és következtetéseit, illetve részletesebben vázolja a disszertációból következő jövőbeli kutatási irányokat. Ezt a szintetizáló jellegű összefoglalást csak részben pótolja egyrészt az értekezés 12. Kitekintés, összegzés, gazdaságpolitika tanulságok című fejezete, másrészt a tézisfüzet.

A disszertáció tudományos szempontból leglényegesebb új eredménye a leányvállalatok és az anyavállalatok kompetenciái és hozzáadottérték-termelése változásainak együttes elemzéséhez kapcsolódik. A disszertáció ugyanis nem elszigetelten, hanem az anyavállalatokkal együtt tárgyalja a leányvállalatok feljebb lépését a globális értékláncokban. A szerző kimutatja (lásd a 10. fejezet 4. ábráját a 137. oldalon): annak következtében, hogy az anyavállalatok a korábbinál tudásigényesebb feladatokat adnak át a leányvállalataiknak, az előbbieket versenyképessége nem gyengül, mert az anyavállalatok a tulajdonosi előnyökkel kapcsolatos még nagyobb hozzáadottérték-tartalmú tevékenységekre specializálódnak. Ez tudományosan új következtetés. A jelölt ezzel magyarázza azt a jelenséget, hogy miért nem nő egyáltalán vagy a hozzáadottérték-tartalom növekményével arányosan a globális értékláncban feljebb lépett leányvállalatok által elsajátított jövedelem. Érdeemes lenne végiggondolni, hogy milyen következményei lehetnek ennek a komparatív előnyök elméletének értelmezésére.

Tudományos szempontból új eredmény **az értékláncon belüli feljebb lépés elméletének továbbfejlesztése**. A disszertáció továbbfejleszti az értékláncban való feljebb lépés osztályozási rendszerét és árnyalja a funkcionális feljebb lépés fogalmát. Kimutatja, hogy a funkcionális feljebb lépés több, mint funkcionális terjeszkedés. Megtestesíthet funkcionális mélyülést (azaz az adott funkcióhoz tartozó tevékenységek tudásigényességének növekedést) és ún. hatóköri feljebb lépést. Ez utóbbi az a jelenség, amikor a saját értéklánc-szakaszához kapcsolódó támogató tevékenységek valamelyikében kiemelkedő teljesítményt nyújtó leányvállalat a szóban forgó tevékenység kompetencia-központjává válik, amiben hatóköre megnő, más vállalatokra is kiterjed.

Az esettanulmányok bemutatják a funkcionális feljebb lépés jelölt által elemzett három formájának a megvalósulását. A szerző következtetése szerint ezek a mechanizmusok – a vonatkozó szakirodalom megállapításaitól eltérően – az anyavállalat elvárásainak a hatására automatikusan is végbemehetnek. Következésképpen a szakirodalmi források által demonstrált proaktív „vállalkozói leányvállalat” hozzáállás csak bizonyos feljebb lépési küszöbérték felett jellemző. A leányvállalatok hosszabb ideig együtt fejlődhetnek az anyavállalatukkal.

Tudományos szempontból új eredménynek tekinthető a **globális értékláncokban az egyes szereplők szakosodásának továbbfejlesztése** (91-95. oldal). A jelölt szerint az értékláncban szereplők szakosodása és az értékláncok szerveződése nem az ún. mosolygörbe-elmélet által meghatározott lineáris mintának felel meg, hanem mozaikszerű. Ez azt jelenti, hogy az egyes szereplők bár sokféle, egymással összefüggő tevékenységet végeznek, az egyes funkciókból azonban csak meghatározott részfeladatokat vállalnak.

Ráadásul az egyes értéklánc-tevékenységek (például ellátáslánc-menedzsment, logisztika, K+F) az értéklánc több szakaszában is jelen vannak. A disszertáció az értékláncot egyébként hálózatként, földrajzi-funkcionális mátrixként fogja fel és írja le.

Tudományosan újszerűnek tekinthető az értékláncban történő feljebb lépés és a leányvállalati jövedelmezőség, illetve a felzárkózás közötti kapcsolatok kritikai bemutatása. A szakirodalom feltételezése szerint a versenyképesség növelése, illetve fenntartása érdekében a gyártást végző leányvállalatoknak egyre magasabb hozzáadott értékű tevékenységekre kell szakosodniuk. Ezt továbbgondolva a jelölt kimutatja, hogy a leányvállalati feljebb lépés nem érinti a leányvállalatok jövedelmezőségét. A globális értékláncban való feljebb lépés a leányvállalatok jövedelmére nem, hanem csak legfeljebb a helyi hozzáadott érték volumenére gyakorol pozitív hatást. A feljebb lépéstől a helyi menedzsment autonómiája sem nő automatikusan, a feljebb lépés nyomán a tulajdonos-koordinátorok nem tekintik őket „partnereknek” az értékláncon belül.

Ezek a megállapítások triviálisak, viszont nem szerepelnek a szakirodalomban. A szakirodalmi források ettől eltérően azon az állásponton vannak, hogy a periférikus szereplők feljebb lépése az értékláncban hosszabb távon is gyógyír a működőtőke-importőr országok versenyképességi problémáira.

A jelölt szerint a nemzetgazdasági szintű versenyképesség javulása, a gazdasági felzárkózás feltétele, hogy a leányvállalati feljebb lépést az értékláncban sok más, a helyi tőkeakkumulációt erősítő tényező és intézkedés egészítse ki és támogassa. Ilyen lehet például a helyi vállalkozások innovációorientált piaci terjeszkedése, a helyi szolgáltatók értékláncokba történő integrálódása, a leányvállalatok erőteljesebb és szervezettebb beépülése a helyi gazdaságba stb.

Tudományosan újszerűnek tekinthető **a leányvállalatok immateriális beruházásai szerepének az áttekintése és értelmezése.** Az immateriális beruházásokról szóló 11. (152-182. oldal) fejezetben a jelölt arra a következtetésre jut, hogy ezek a beruházások a leányvállalatoknál nem a hagyományosan nekik tulajdonított szerepet töltik be. Az immateriális beruházások hagyományosan a nem árjellegű versenyképesség erősítését szolgálják. A feldolgozóipari tevékenységekre szakosodott leányvállalatoknál azonban a kutatás-fejlesztési, informatikai, munkaerő-fejlesztési beruházások a hagyományos szereptől eltérően elsősorban a helyi gyártást és az anyavállalatoktól érkező transzferek abszorpcióját támogatják.

A szerző másik következtetése szerint az immateriális beruházásnak minősülő anyavállalati szolgáltatások a leányvállalatok által megtermelt profit kreatív módon történő kiszivattyúzását szolgálják. Ebben önmagában véve semmi újdonság nincs. Mégis érdekes leírva és összesítve látni, hogy milyen sokféle címszó takarhat profittranszfert (royalty; technikai szolgáltatás; vevői kapcsolattartás; márkanevhasználat; kapcsolt vállalkozás által számlázott jogdíjak; szervezetfejlesztés).

Az értekezés gazdaságpolitikai ajánlásai tudományos szempontból újdonságot nem tartalmaznak, viszont gyökeresen eltérnek a követett magyar kormányzati gazdaságpolitikai céloktól és prioritásoktól. A disszertáció megállapításaival és következtetéseivel összhangban a szerző célzott támogatási programokat javasol, amelyek a szolgáltatásokra szakosodott helyi szereplők feldolgozóipari értékláncokba integrálódását segítenék elő. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a tudásalapú üzleti szolgáltatásokat nyújtó vállalatok gyakran könnyebben létesítenek üzleti kapcsolatokat a helyi feldolgozóipari leányvállalatokkal, mint az alkatrész- és részegységbeszállítók.

Összefoglalásként megállapítható: Szalavetz Andrea akadémiai doktori értekezése színvonalas, kiértékelte munkát, hiteles adatokat tartalmaz, tudományos eredményei elegendők az MTA doktora cím megszerzéséhez, ennek alapján a doktori művet nyilvános vitára alkalmasnak tartom, és javaslom annak nyilvános vitára történő kitűzését.

Budaörs, 2016. szeptember 26.

Dr. Losoncz Miklós
Dr. Losoncz Miklós D. Sc.